

מלאכות שבת ביד שמאל וגדרי שינוי

הרב גד מכטה

- א. מבוא
- ב. כתיבה בשינוי – בשבת ובכתיבת סת"ם
- ג. מלאכות שונות ביד שמאל
- ד. מדוע עשייה בשמאל מהווה שינוי?
- ה. סיכום

א. מבוא

הלכות שבת, הררים התלויים בשערה, עמוסים בכללים ובפרטים. ישנן הגדרות כלליות למלאכות השבת, באיזה אופן אסורות מן התורה, באיזה אופן אסרום חכמים ובאילו מקרים הותרו לגמרי. אחד הכללים המוזכרים רבות בפוסקים הוא "שינוי" מדרך המלאכה, שבאופן זה המלאכה אסורה מדברי חכמים בלבד. הביטוי שינוי לא מוזכר במסכת שבת במובן הזה, אלא חכמים מכנים זאת "כלאחר יד", דהיינו המלאכה נעשית בצורה שאיננה ישרה, אלא כעושה אותה באמצעות אחורי ידו. הגדרת הדברים מאוד חשובה משום שיש מקרי צורך ודחק, שבהם מותר לעשות מלאכה בשינוי¹.

אחד הנדונים המעשיים ביותר בשינוי הוא עשיית המלאכה ביד שמאל החלשה, וחשוב להזכיר שחכמים הזכירו עוד מקרים של מלאכה כלאחר יד, כגון תיקון הצינור ברגלו (כתובות ס, א), חליבה מהבהמה על ידי שתייה ישירה מהעטינים (שם), בישול שמן שעל הידיים כנגד האש (שבת מ, ב) ועוד.

ננסה לברר את הגדרת השינוי הנדרש. תחילה נקדים עיסוק בגדרי הכתיבה בשמאל וביסוד השינוי בכתיבה זו. לאחר מכן, נעסוק בשאלה האם מלאכות נוספות הנעשות ביד שמאל מוגדרות כמלאכות הנעשות בשינוי. מתוך שני דיונים אלו, ננסה לברר את הגדרת השינוי הנצרך במלאכות שבת, כפי שעולה מדברי הראשונים והאחרונים.

ב. כתיבה בשינוי – בשבת ובכתיבת סת"ם

בגמרא (שבת קג, א) מבואר ששינוי היד הפועלת את המלאכה נחשב לשינוי ופטור על מלאכה זו, ולכן אדם רגיל הכותב ביד שמאל, פטור. קביעה זו נאמרה לגבי מלאכת כותב, ולהלן נדון האם גם בשאר מלאכות הדין כן. גם לגבי השינוי במלאכת כותב, הפוסקים דנו

¹ ראה כתובות ס, א "מתקן כלאחר יד הוא ובמקום פסידא לא גזרו רבנן", וכן הקלו בדין שבות דשבות בשולחן ערוך אורח חיים שז, ה, עיין שם בפוסקים.

בדמיון להלכות כתיבת סת"ם, ומתוך דברי הראשונים והאחרונים נבוא להגדרת השינוי במלאכות שבת.

הבית יוסף (אורח חיים לב) הביא מספר התרומה (הלכות תפילין רה) שתפילין שנכתבו ביד שמאל פסולים וראיתו מדין הכותב בשבת שדרך הכתיבה בימין דווקא, ולמעשה כתב בשולחן ערוך (לב, ה) שאם אין לו תפילין אחרות, יניח את אלו, והאחרונים נחלקו אם יניח בכרכה או לא (ראה בית שמואל אבן העזר קכד, ד ומפרשים כאן). יסוד הדיון בפוסקים (שם) הוא האם יש לדמות את דין כתיבת סת"ם למלאכת כותב בשבת, וכל שאינה דרך כתיבה נפסול גם בסת"ם, או שאין ללמוד כך, וההלכות שונות בגדריהן (מנחת חינוך מוסך השבת מלאכת כותב, מור וקציעה לב ומבואר כבר ברשב"א ובריטב"א שבת קד, ב שאין לדמות בין ההלכות, ראה ביאור הלכה שמ ד"ה שעל הקלף).

המנחת חינוך כתב שכיוון שכתובה בשמאל כשרה בסת"ם, אם כתב בשבת, הרי שהכתובה הכשרה גורמת לחיוב בשבת. קביעה זו מבוססת על הבנה שהשינוי שביד שמאל מגדיר את מעשה המלאכה כ"גרוע" וחסר חשיבות, אך אם כתב כתיבה הגונה שבדיני סת"ם היא מעולה, ונעשתה תוצאה טובה, הרי שנעשתה מלאכה חשובה וחייב עליה. דוגמה דומה לכך היא דין 'חצי שיעור' שאם עושה מלאכה מועטת בשבת, היא אינה מספיק חשובה ואינו חייב עליה, ולכן הכותב שתי אותיות דווקא חייב. אולם, אם כותב בשבת אות אחת שהיא האחרונה המסיימת את הספר חייב, כמבואר בגמרא (שבת קד, ב): "כתב אות אחת והשלימה לספר, ארג חוט אחד והשלימה לבגד – חייב" (וכן הוא ברמב"ם שבת יא, ט; ט, יח).

עדות מפליאה הביא חכם מרוקאי בשם רבי יוסף בן נאיים (ספר מלכי רבנן כו, א) ועל פיה, רבי דוד מוגרבי, היה גידם בשתי ידיו, והיה כותב תפילין ומזוזות בפיו. האחרונים דנו בקיום עדות זו, ובציץ אליעזר (יט, ה) ביאר שייתכן שטעם הדבר שגידם שאין לו ידיים, דרך כתיבתו בפיו, ובהתאמה אם הוא כותב כדרכו בפיו בשבת, חייב (עיין שם וראה עוד מה שכתב בזה בחזון עובדיה ה, עמוד קלח).

ג. מלאכות שונות ביד שמאל

המשנה (שבת קג, א) קובעת שהכותב בין בימינו בין בשמאלו חייב. בחז"ל יש עוד שני מקרים מפורשים שבהם הפועל ביד שמאל חייב:

א. במשנה (שבת צב, א) מבואר שהמוציא מרשות לרשות בשמאלו חייב, שכך היתה גם ההוצאה במלאכות המשכן, במשא בני קהת.

ב. בתוספתא (שבת ט, יד) מבואר שהתולש בשמאלו חייב (נראה שמדובר שם על תלישת עשבים).

לגבי כתיבה, הגמרא (שבת קג, א) הקשתה מדוע הכותב בשמאלו חייב, הרי "אין דרך כתיבה בכך"! ותירצה שני תירוצים: תירוץ ראשון הוא שמדובר באדם השולט בשתי ידיו, כך ששתי ידיו מוגדרות כיד ימין של כל העולם וחייב בשתייהן. תירוץ שני הוא שהמשנה אמורה לשיטת רבי יוסי שהמלאכה אינה 'כותב' אלא 'רושם', כלומר שהמלאכה היא לא דווקא לכתוב אותיות אלא לסמן סימונים על קרשי המשכן, וזה דבר שנעשה כהוגן גם ביד שמאל. אולם על שני המקורות הנוספים, לגבי הוצאה ולגבי תלישה, חכמים לא סייגו, ונשאר הדין על תילו שהמוציא או התולש בשמאל חייב. עולה מכאן, שאין כלל גורף בכל מלאכות שבת שפעולה ביד שמאל מוגדרת כשינוי, ודנו המפרשים מה גבולות דין זה, באילו מקרים ניתן לומר שמלאכה ביד שמאל היא מלאכה הנעשית בשינוי.

המיוחס לר"ן² (קג, א) כתב, שמלאכת כתיבה היא מלאכה דקה שנעשית בימין דווקא, אך הוצאה מרשות לרשות, "מילתא שכיחא היא לשמאל כמו לימין", וכפי המפורש במשנה (צב, א) שכן משא בני קהת בין בימינו ובין בשמאלו. במקום נוסף (שבת קל, א) התייחס לשאלת השינוי מדרך המלאכה וכתב שהמל בשמאל פטור. נראה לבאר את דבריו, שחבלה שאינה לצורך תיקון אינה אסורה מן התורה, ורק כשמל כהוגן וכהלכה חייב מן התורה, וחבלה שיש בה תיקון כמילה היא כעין "מלאכה דקה" ומיומנות שנעשית בימין דווקא.

גם בתפארת ישראל על המשניות (כלכלת השבת כללי ל"ט מלאכות סעיף ב' אות ג שינוי) ייחד את מלאכת הכותב, והדגיש שהמדליק נר בשמאלו חייב, "דדרך לעשות פעם בימין ופעם בשמאל". אולם מהצד השני, יש מי שכתב שדווקא הוצאה נתייחדה בכך שחייבים בשמאל, משום שכך היה משא בני קהת, אך שאר המלאכות כולל המבעיר, פטור בשמאלו (חקר הלכה לרבי נפתלי לנדא מסטרליסק³ ב, ח עמודה ד כתב ש"זה ברור שהבערה שהוא בדרך שמאל בשבת ויום טוב שהוא פטור [...] משום שדרך בני אדם לעשות כל דבר בימין⁴; והרב עובדיה יוסף בחזון עובדיה ה, עמוד קלח מיאן לקבל את דבריו).

² החידושים המיוחסים לר"ן על מסכת שבת הינם ככל הנראה לאחד מתלמידי הרא"ה, שכן מביא משמו רבות, אך אין לקבוע בוודאות את ייחוסו של חיבור זה.

³ הרב נפתלי הירץ לנדא נולד בשנת ת"ר למשפחה מיוחסת, מצאצאי ה'נודע ביהודה'. רוב כתביו נאבדו במלחמת העולם הראשונה, ספרו "חקר הלכה" הוא מספריו היחידים שנותרו, בו הוא דן בכמה סוגיות בדברי הראשונים על פי סדר הא-ב.

⁴ נראה שראוי להזכיר כאן כי בהקדמת הספר כתב רבי נפתלי: "הנני להזהיר כי לא חברתי חיבור זה להורות הלכה למעשה רק לחקור ולדרוש כתלמיד המסתפק ושואל, ושמו מורה על זה אשר בגלל זה קראתי בשם חקר הלכה כי הוא רק חקר ודרש של ההלכה לא להורות הלכה למעשה, ובעבור זה ימצא לפעמים אשר בערך אחד צידדתי לצד אחד ובערך אחר אצדד להיפוך אשר כמעט נראין הדברים כסותרין".

מחלוקת נוספת בין הפוסקים היא האם **המוחק בשמאלו** חייב. האליה רבה (שמ, ג) כתב שהוא פטור, כי זה נחשב לשינוי מדרך המלאכה, ועוד יותר כתב שפתיחת ספר שעל צידי דפיו כתובות אותיות וכן שבירת עוגה שכתובות עליה אותיות, יעשה בשמאל והרי זה שינוי! רבים חלקו עליו (ראה אבני נזר רט אות ט "הדבר תימה"). גם בחליבה יש מי שכתב שחייב בשמאלו (זקן אהרן⁵ א, יז).

נמצא שהאחרונים נחלקו מה העיקרון הקובע את השינוי מדרך המלאכה, כשעושה ביד שמאל. יש שבודדו את מלאכת כתיבה, שרק היא מצריכה את היד המיומנת ואילו בשאר מלאכות עשייה ביד שמאל אינה מהווה שינוי (תפארת ישראל, וכן הוא בחיי אדם כלל ט, ב), ויש שהרחיבו לעוד מלאכות שעשייתן בשמאל אינה אסורה מן התורה (הרב נפתלי לנדא, האליה רבה).

המגן אברהם (שלו, יא) כתב שאין דרך תלישה בפיו ולכן העושה זאת פטור, וכבר מפורש כן בתוספתא (שבת י, יא). אמנם, הבכור שור (שבת עג, ב) כתב שהתולש בפיו חייב, שאין לך תלישה גדולה מזו! על פניו, דבריו מופלאים, וכי דרכו של האדם לתלוש עשבים או שאר גידולים באמצעות הפה? הבכור שור מתאר שיש אנשים שנוהגים ללכת בשבת לגינות ולפרדסים ואוכלים בפייהם מפירות העץ, מתוך מחשבה שאין זו דרך תלישה והוכיח מרש"י שתלישה בפה אסורה מן התורה ואין בה שינוי מדרך המלאכה (וסיים: "מי יקל ראשו להכריע נגדו בפרט באיסור סקילה החמור מלבד כל אסורי דרבנן שיש בזה אפילו בפירות שכבר נשרו"). יש אחרונים שחזקו את הבכור שור וסוברים שדין התוספתא דחוי מההלכה, ולכן השמיטוהו גדולי הראשונים (חיד"א בשו"ת יוסף אומץ עז אות א).

ד. מדוע עשייה בשמאל מהווה שינוי?

ניתן להסביר שהמחלוקת נובעת מהגדרת השינוי. יש לנו שלוש אפשרויות להבין מהו השינוי:

- א. שינוי מהרגילות הקבועה, אך אין קושי מיוחד בפעולה.
- ב. שינוי שמקשה על הפעולה, אך התוצאה נעשית בשלמות.
- ג. שינוי שפוגע בתוצאה, שנעשית באופן גרוע.

למשל, ברור שמי שכותב ביד שמאל יש בו את כל האלמנטים של השינוי: פעולתו היא שלא כפי הרגילות, קשה יותר לעשות את הפעולה, וגם התוצאה גרועה. אולם, המדליק

⁵ הרב אהרן וולקין, נולד בשנת ה'תרכ"ד, למד בישיבת וולוז'ין וראה את עצמו כתלמידו המובהק של הנצי"ב. במהלך מלחמת העולם הראשונה נכלא, ובמהלך ישיבתו בכלא כתב את חידושיו למסכת "בבא קמא". נספה בשואה בשנת התש"ב.

גפרור ביד שמאל על ידי שפשוף, אמנם עושה זאת שלא כדרכו הרגילה (א), אך יש להתלבט האם מעשה קל כזה מקשה עליו את הפעולה באופן משמעותי, וזה משתנה בין האנשים (ב), והתוצאה אינה משתנית, שכן אם נדלק הגפרור זה נעשה בשלמות (ג).

ואדם ש'מדליק' את האור בחדרו על ידי לחיצה על המתג במרפקו, אף אם נאמר שהוא משנה את דרכו וגם מקשה על הפעולה, אין שום שינוי בתוצאה, וכן הכותב במחשב ועוד (רוב הפעלת המכשירים החשמליים תחת כותרת זו).

נראה שבזה נחלקו האחרונים הנ"ל. לפי המגן אברהם, התולש בפיו פטור, כיוון שהשינוי מקשה על הפעולה, על אף שהתוצאה הסופית נעשית בשלמות (ב). ואילו לפי הבכור שור, התולש בפיו חייב, כיוון שלמרות הקושי בפעולה, למעשה הוא נגס בפרי והתוצאה נעשתה כהוגן ללא גירעון (ג). גם מראש הישיבה הרב רבינוביץ' זצ"ל שמענו כמה פעמים ששינוי צריך לגרום לתוצאה גרועה, ולכן, כלשונו, "אם תדליק את האור על ידי האף, אין בזה שינוי". אולם רוב האחרונים נוקטים ששינוי בפעולה בלבד, המקשה על הפעולה, מהווה שינוי, ונראה שזו דעת הר"ן הנזכרת לעיל. ולפי דירוגים אלו יש להבין את מחלוקת האחרונים לגבי כמה מלאכות, כנזכר לעיל.

ושוב ראיתי מאידך גיסא, שהרב משה קארפ (הלכות שבת בשבת ג, קפט) סובר שחתימה על ידי חותמת שרגיל לעשותה בימין, ועתה חותם בשמאל פטור, כיוון ששינה מדרכו הרגילה. נראה שהבין כדרך הראשונה (א) שעצם השינוי מהרגילות מהווה שינוי, ובדרך זו עולים יפה גם דברי האליה רבה הנזכרים לעיל, שהשובר עוגה עם אותיות שעליה ביד שמאל הרי זה שינוי. הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה ה, קמא) הביא את דברי הרב קארפ ולא קיבלם, וכן כתב לגבי כתיבה במקלדת המחשב שאין שינוי בשימוש בה ביד שמאל.

ונראה לבאר שבהגדרת השינוי נחלקו רבותינו הראשונים:

בדין הכותב בשמאלו, הרמב"ם (יא, יד) הוסיף מילה אחת על לשון הגמרא. בגמרא אמרו שהשולט בשתי ידיו חייב בכתיבת ימין או בכתיבת שמאל והרמב"ם נקט "השולט בשתי ידיו בשוה וכתב בין בימינו בין בשמאלו חייב". משמע מדבריו שאף אם אדם שולט בשתי הידיים ויכול לכתוב ביד שמאל כהוגן, אם כשרון ידיו אינו שווה, פטור⁶. יש

⁶ ואף שיתכן שדבריו מתייחסים למלאכת כתיבה דווקא, שבעיקרה היא צריכה להיות מדויקת מאוד, אין נראה לחדש כן מסתימת דבריו, מה עוד שמקורה של המלאכה אינו בכתיבת סת"ם, אלא בכתיבה שהייתה על הקרשים במשכן ומדוע שיקפידו כל כך על כל שינוי קל? אולי משום כבוד המשכן וכליו דקדקו לעשות את הכתיבה מהודרת וצריך בירור.

להתלבט האם לדעתו גם **שינוי קל מהדרך הרגילה** מהווה שינוי, על אף ששולט ביד שמאל (אך לא כמו בימין) ועושה בקלות את מלאכתו, או שמא לא השינוי מהרגילות הוא הגורם כי אם **הקושי בעשיית הפעולה** ומפני שכשרון היד השמאלית אינו מעולה, הרי זה פטור.

לשון הרמב"ם הסתומה, כלשון התלמוד, שהדין תלוי **בשליטת הידיים** ועוד הוסיף שמדד השליטה צריך להיות כזה **שהשליטה שווה** בין הידיים. לשונו מורה על כך שלא הרגילות היומיומית היא הקובעת אלא הכוח והיכולת המוטורית של הידיים, כשרון היד האחת, באופן יחסי לכשרון חברתה⁷. לפי זה, הקריטריון המגדיר שינוי בשיטתו הוא השאלה האם האדם פועל בצורה שמקשה על פעולתו (ב) – במידה ויכולתו המוטורית שווה בשתי הידיים, אין זה נחשב שינוי שכן האדם פועל כאן באותו אופן בשתי הידיים.

לעומת זאת, הריטב"א כותב:

בשולט בשתי ידיו. פירוש ולא סוף דבר ששולט יפה בשתייהם, דאם כן פשיטא, אלא הא קא משמע לן, **שאפילו אינו שולט לגמרי באחת מהם ורוב מלאכות עושה באחרת, אפילו הכי כיון ששולט אף בזו וכותב בה לפעמים, מלאכה כי אורחא חשיבא.**

(ריטב"א שבת קג, א)

מדבריו ברור שחולק על הרמב"ם ואין צורך שישלוט בשתי ידיו "בשווה", אלא די בכך שהשלטון בכל אחת מהידיים הוא משמעותי. הריטב"א מזכיר שני קריטריונים כדי שכתובת שמאל תחשב לדרך המלאכה: 1. כשרון כתיבה בשמאל ("שולט אף בזו"). 2. רגילות מסוימת ("כותב בה לפעמים"). ברור שכדי שכתובת שמאל תיחשב לכתיבה כדרכה, תנאי מחייב הוא **שבפועל יכתוב גם ביד זו**⁸. נראה להבין שלדעת הריטב"א, הסיבה העיקרית שמגדירה את 'דרך המלאכה' היא הרגילות המעשית, ולדבריו, הגדרת שולט בשתי ידיו שחייב בשתייהן, אינה מצריכה רגילות שווה, כי אם רגילות מסוימת גם ביד ה'חלשה', וכל שינוי מרגילות זו ייחשב כשינוי (א).

ה. סיכום

הפוסקים נחלקו בכמה דוגמאות (כגון תולש, מבעיר, מוחק), האם עשיית המלאכה ביד שמאל תהיה אסורה מן התורה, ככל עשיית מלאכות שבת, או שתיאסר מדברי חכמים

⁷ אולם ראה בשבט הלוי (ת, קצו) שהבין מדברי הרמב"ם שצריך רגילות יומיומית בכתיבה בשתי הידיים, כלומר שבפועל האדם כותב בשתייהן.

⁸ ואפשר להבין כך גם את דברי רש"י (שבת מ, ב): "**כדעבדין בחול לא ליעביד**, אלא כלאחר יד על ידי שינוי".

מלאכות שבת ביד שמאל וגדרי שינוי

בלבד. כאמור, בתלמוד עיקר הנידון הוא בכתיבה, אך ניתן לומר שהיא מלאכה מיוחדת שדורשת דיוק וכשרון ביד החזקה. התבאר שיש מחלוקת ראשונים ואחרונים בהבנה היסודית של הגדרת השינוי, ומדוע מלאכה ביד שמאל הינה כלאחר יד ואסורה מדרבנן בלבד: יש אומרים שצריך שינוי מהרגילות, אף שאין קושי מיוחד בפעולה (ריטב"א), יש אומרים שצריך שינוי שמקשה על הפעולה (רמב"ם), ויש שמצריכים שינוי שפוגע בתוצאה, שנעשית באופן גרוע (בכור שור). נראה שהדרך היותר מקובלת בפוסקים היא דרך המלך, הממוצעת, ועל פיה כל שינוי שמקשה על דרך הפעולה נחשב למשמעותי ואסור מדרבנן בלבד.